

... 1991–2016 : 2 . . 2. / . . //
/ ; - . . (), -
- . : . - , 2016. - . 221-235.

Вивчення форм політичної поведінки в Україні

Політика становить собою систему інститутів і сукупність процесів, соціальну реальність і форму специфічної діяльності, яка існує завдяки людям, їхній здатності створювати та змінювати, відтворювати й удосконалювати різноманітні форми політичного життя. Тим самим постійною темою політичної науки є політична поведінка людей, основні ознаки суспільного розвитку, його динаміки та спрямованості виявляються через характер змін процесу життєдіяльності людських спільнот. Сукупність таких змін у політичній сфері є свідченням векторів суспільного розвитку, його якості, рівня політичної культури, її ціннісного, а зрештою і поведінкового змісту.

Міждисциплінарність досліджень політичної поведінки зумовлена самою природою цього явища, оскільки його основою є індивід, соціальна спільнота, маси. Тому методологічними засадами перших досліджень політичної поведінки стали напрацювання в галузі психологічної науки, тих або інших, домінуючих у різні часи підходів до поведінкової психології.

Водночас для політичної науки методологічно важливим є усвідомлення сув'язності поведінки як зовнішнього спостережуваного акту з його мотиваційно-смысловими основами. З одного боку, поведінка, на відміну від психіки, є доступною для безпосереднього спостереження й оцінки її актуальних проявів. У цьому сенсі поведінка стала предметом емпіричних, зокрема соціологічних, досліджень. З іншого боку, поведінка є процесом і результатом динаміки психофізіологічних та соціально-психологічних характеристик складної сукупності смислів, мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, переконань, комплексу спонукання (стримування) до дії тощо.

У сучасній науці поняттям «політична поведінка» позначається сукупність різноманітних реакцій людини на політичну дійсність. До цієї сукупності включено як внутрішні рефлексії (думки, сприйняття, установки, переконання тощо), так і практичні дії щодо неї [1]. Саме в такому сенсі поняття «політична поведінка» набуло енциклопедичного статусу.

Складність дослідження політичної поведінки зумовлена необхідністю її аналізу як цілості — у поєднанні її спонукальних і результативних аспектів. У цій цілості тісно взаємопов'язаними і взаємозумовленими є загальне й окреме, закономірне й випадкове, формально-нормативне й індивідуально-ціннісне, прагматичне й ірраціональне, доцільне й емоційне тощо. Тобто, як і будь-яка соціальна дія, поведінка політичних суб'єктів полягає не лише в проявах політичної активності, а й у причинах, які спонукають людей до тих чи інших політичних дій, їх осмислення, прийняття політичних рішень, їх реалізацію через створення ідеологій і доктрин, продукування політичних міфів, формування та зміну політичних інститутів, вплив на політичні процеси тощо. Науковий інтерес до проблем політичної поведінки зростав у міру усвідомлення того, що політика як система інститутів, як символічна реальність, як сукупність процесів існує тільки завдяки людям, їхній здатності в нескінченному просторово-часовому континуумі створювати, відтворювати і змінювати різноманітні форми політичного життя. Тому вивчення мотивації політичної дії є нині головним змістом досліджень політичної поведінки.

Вітчизняні наукові дослідження політичної поведінки у своєму розвитку пройшли разом з усією політичною наукою України два умовних етапи: 1991–1997 рр. та з 1998 р. до сьогодення.

На першому етапі увага вітчизняних науковців була зосереджена здебільшого на освоєнні західних наукових концепцій і підходів. Варто зауважити, що більшість англomовних публікацій стали доступними суспільствознавцям лише з початком епохи «гласності» періоду Перебудови. Це період знайомства українських дослідників з основними досягненнями зарубіжної політичної науки, з її основними методологічними підходами, теоріями й концепціями.

Крім того, початок 1990-х рр. у нашій країні ознаменувався справжнім політологічним бумом. І це — закономірно. Сама «атмосфера» «постперебудовного» періоду, усвідомлення національно-державного самовизначення України сприяли становленню і розвитку політології як самостійної галузі знань. Публікації з актуальних проблем політології, виступи політологів у засобах масової інформації привертати увагу громадськості до суспільно-політичного життя, сприяли активізації політичної участі.

Більшість наукових розвідок того часу було спрямовано на дослідження теоретичних підвалин політичної науки, трансформаційних процесів перехідного періоду. Проблеми ж політичної поведінки, як і загалом політичної культури, ще не були предметом комплексних наукових досліджень, хоча дотично ці питання так чи інакше висвітлювалися у перших вітчизняних навчальних посібниках з політології, авторами яких були, зокрема, С. Гелей, Р. Пастушенко, С. Рутар, Б. Гаєвський, В. Потульницький, С. Рябов, М. Томенко, О. Лазоренко, В. Скиба, В. Горбатенко, В. Туренко, А. Пойченко та ін. Вийшли підручники і лекційні курси колективного авторства за редакцією Ф. Кирилюка, Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, І. Дзюбка, М. Сазонова, М. Гошовського, І. Кучерявого, інші навчально-методичні видання вітчизняних суспільствознавців [2–14].

На початку 1990-х рр. було здійснено й перші дослідження проблем політичної культури на перетині політичних, соціологічних та історичних наук [15–21]. Своєрідним дослідницьким центром з проблем політичної культури й аналізу політичної дії став Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова. На спецраді при цьому університеті були захищені перші дисертаційні дослідження з проблем політичної культури П. Кривоцюка «Формирование гражданской личности личности», Ф. Семенченка «Гуманізація менталітету підростаючого покоління як суспільно-політична проблема», Г. Мірошніченко «Соціальна справедливість як об'єкт політологічного дослідження: (історико-теоретичний аспект)», О. Болдирева «Політичний світогляд українських громад другої половини ХІХ ст.» та ін. [22–25].

На початку 1990-х рр. вийшли друком перші книжкові видання, в яких автори зверталися до висвітлення проблем політичної поведінки, політичної участі, електоральної активності. Характерними для цих видань були певна полемічність, публіцистичність, прагнення авторів до висвітлення практичних аспектів політології: Д. Видрін «Нариси практичної політології», Ю. Шаповал «Людина і система: штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні», В. Бебик «Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі», колективна праця співробітників Інституту національних відносин і політології «Українська ідея: історичний нарис (за ред. В. Солдатенка), інші праці [26–30].

Суттєвий вплив на осягнення наукових проблем, пов'язаних із дослідженнями соціальної, політичної та електоральної поведінки, мали політичні події 1990–1994 рр. в Україні, зокрема, підготовка й проведення виборів народних депутатів УРСР в 1990 р., першого загальнонаціонального референдуму 1 грудня 1991 р. щодо проголошення незалежності України, виборів Президента України у 1991 і 1994 рр., парламентських виборів в Україні 1994 року.

Щоправда, ці події не стали предметом комплексних досліджень, спрямованих на вивчення політичної поведінки, її мотиваційно-сміслових характеристик. Спроби осмислення науковцями динамічних подій набували, здебільшого, публіцистичного, емоційно-оціночного або ж прогностичного характеру, мали форму статей у засобах масової інформації, виступів на радіо і телебаченні, участі в науково-практичних заходах тощо. Зумовлено це було, вочевидь, безпосередньою залученістю науковців до цих процесів, що й ускладнювало хід наукового осмислення дослідження, пояснення, зрештою — опредметнення суспільно-політичних подій, безпосереднім учасником яких був сам дослідник. Водночас результати Всесоюзного та Всеукраїнського референдумів, президентських і парламентських виборів створили міцну емпіричну основу для досліджень політичної, зокрема електоральної поведінки громадян. Варто зазначити, що проведення масових соціологічних опитувань у той час вітчизняними соціологами лише почало широко впроваджуватися у практику.

Вивченню соціально-політичної поведінки було присвячено перше масштабне дослідження соціального самопочуття молоді України, здійснене Науково-дослідницьким центром при ЦК ЛКСМ України і АН УРСР. Розгорнуті результати дослідження представлені в колективній монографії «Соціальний

образ молоді» (1990). Автори відзначали посилення тенденції до формування «соціального утриманства» як психології та способу життя молодих людей, «ритуалізацію» форм суспільно-політичної діяльності, поглиблення соціальної апатії, інфантилізму [31]. Починаючи з 1992 року, Інститутом соціології НАН України започатковано реалізацію щорічного соціологічного моніторингу України [32].

Протягом цього часу в Україні створена й розпочала свою діяльність низка аналітичних центрів, у колі дослідницьких інтересів яких були й проблеми політичної поведінки. Зокрема, перша приватна фірма, що надавала своїм клієнтам соціологічні послуги — Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), утворений В. Хмельком у 1990 р., неурядовий Український незалежний центр політичних досліджень (1991), Український інститут соціальних досліджень (1991), Суспільно-гуманітарний консорціум «Генеца» у м. Львові (1992), Фонд «Демократичні ініціативи» (1992), Київський центр політичних досліджень і конфліктології (1993), громадська організація Центр «Соціальний моніторинг» (1993), Інститут масової інформації (1995), Київський інститут проблем управління ім. Горшеніна (1995) тощо.

Наприкінці 1997 р., з прийняттям Закону України «Про вибори народних депутатів України» [33] і впровадженням виборів за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою та з початком передвиборчих перегонів посилилася дослідницька увага до проблем політичної поведінки. У практичній площині це відбилося на розгортанні діяльності недержавних аналітичних центрів, зокрема Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова (1997), Ресурсного центру розвитку громадських організацій «Гурт» (1997), Українського центру політичного менеджменту (1998), низки інших недержавних аналітичних структур.

Проблеми політичної культури і політичної дії віднайшли висвітлення у низці таких наукових праць: у колективній монографії Національного інституту стратегічних досліджень «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи» [34]; у монографічних дослідженнях О. Донченко та Ю. Романенка «Архетипи психоповедінки і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення)» [35], В. Ханстантинова [36], М. Остапенко [37]; у публікаціях О. Проскуріної [38], І. Вільчинської [39], В. Северенюка [40–43], Ю. Ганжурова [44–45]; у публікаціях в наукових фахових виданнях з політичних наук [46–55]; в інших наукових роботах.

Початок 2000-х рр. позначений виданням низки навчальних посібників профільної спрямованості, зокрема з курсів політичної культури. Це праці В. Бурдяк та Н. Ротар «Політична культура, ідеологія, психологія» [56], М. Головатого «Мистецтво політичної діяльності» [57], М. Остапенко «Політична культура суспільства» [58], методичний посібник «Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні» [59] та інші публікації науково-методичного характеру.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблемам політичної поведінки приділялася увага здебільшого в загальному річищі тематики політичної

культури, політичного процесу, конфлікту, політичних технологій, політичного менеджменту тощо. Теоретико-методологічні проблеми політичної поведінки частково розкривалися у працях із загальних питань політології, підручниках, навчальних посібниках і довідкових виданнях. Та й загалом, як засвідчив аналіз, проблемам політичної культури й ідеології вітчизняними науковцями приділяється порівняно менше уваги.

За нинішніх умов перед політичною наукою постало вкрай складне завдання комплексного дослідження трансформаційних процесів, пошуку ефективних шляхів подолання суперечностей, урахування ролі людського фактора в суспільно-політичному розвитку, підвищення рівня політичної культури, політичної активності громадян. Натомість протягом останніх десятиліть предметом наукових досліджень у галузі політології були переважно політичні процеси та інститути, їх становлення та розвиток. Значно менше уваги приділяли дослідники сучасної політики проблемам політичної культури, ідеології, психологічних мотивів політичної діяльності і суміжним темам.

Таку спрямованість наукових пошуків (певною мірою) ілюструє й проведений нами аналіз дисертаційних досліджень, захищених упродовж 1991–2016 рр. Протягом цих років було захищено 1865 дисертацій за спеціальностями «Політичні науки», зокрема, на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук – 1638 (87,8 %), на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук – 227 (12,2 %).

Зазначену вище тенденцію щодо напрямів досліджень підтверджують дані, наведені у табл. 1 (складена за: [60]). Вони свідчать, що кожне друге дисертаційне дослідження (51,3 %) було присвячене проблемам утворення, легітимізації та функціонування політичних інститутів, перебігу і наслідкам політичних процесів. Серед захищених протягом 25 років докторських дисертацій кожна друга (52,4 %) – за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Значно менше дисертаційних досліджень здійснено за спеціальностями 23.00.03 «Політична культура та ідеологія», 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство», 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки».

Таблиця 1

Дисертації, подані на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата політичних наук за спеціальностями 23.00.01–23.00.05 (політичні науки) протягом 1991–2016 рр. в Україні

Спеціальність	Кількість дисертацій, поданих на здобуття наук. ступ. докт. (канд.) політ. наук за спеціальністю	% від заг. кількості	У тому числі	
			канд. дисертацій	докт. дисертацій
1	2	3	4	5
23.00.01 «Теорія та історія політичної науки»	252	13,5	216	36
23.00.02 «Політичні інститути та процеси»	956	51,3	837	119

1	2	3	4	5
23.00.03 «Політична культура та ідеологія»	144	7,7	127	17
23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку»	448	24,0	411	37
23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство»	65	3,5	47	18
Загалом	1865	100,0	1638	227

Разом з тим уже наприкінці 1990-х рр. у вітчизняній політичній науці виокремилися основні тематичні напрями дослідження політичної поведінки як складника політичної культури громадян:

- дослідження політичної культури як інтегральної характеристики політичних процесів;
- дослідження процесів трансформації політичної культури в умовах перехідних суспільств і демократичного розвитку, тенденцій розвитку політичної свідомості в сучасній Україні;
- дослідження політичної поведінки в контексті проблеми регулювання й гуманізації суспільно-політичних відносин, розвитку толерантності в українському суспільстві, ціннісних аспектів осмислення та практичної реалізації політики;
- дослідження ролі політичної поведінки і політичної культури в процесі соціалізації особистості, адаптації та відповідальності в системі політичних відносин, політичної участі;
- дослідження місця й ролі політичної науки і політичної освіти в процесі формування політичної культури молоді.

Дослідженню трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму присвячено, зокрема, дисертаційне дослідження В. Ясинської [61], в якому авторкою встановлено зв'язок між політичною культурою та політичним режимом, з'ясовано місце політичної культури в структурі режиму.

На основі порівняльного аналізу процесів трансформації тоталітарних і авторитарних режимів у демократичні визначено основні напрями, етапи й особливості демократичної трансформації політичної культури. Доведено відмінність соціальних суб'єктів, що виступають рушійними силами на цих етапах. Розкрито позитивний вплив розвиненого громадянського суспільства на становлення демократичної політичної культури, особливості формування політичної культури демократичного типу в умовах переходу до демократії в Україні.

Політологічному аналізу ступеня підготовки сучасної української молоді до участі в державотворчих процесах, визначенню факторів, які впливають на

формування її політичної культури, присвячено дисертаційну роботу А. Карнаух [62]. У результаті наукового пошуку визначено форми політичної участі молоді в країні та їхній вплив на демократичний політичний процес. Розглянуто фактор громадянської освіти за умов формування політичної культури молоді у вищих навчальних закладах, висвітлено проблеми запровадження громадянської освіти в Україні.

Досліджуючи тенденції розвитку масової політичної свідомості в сучасній Україні Л. Левченко [63] проаналізувала особливості формування масової політичної свідомості, фактори впливу на її розвиток в Україні об'єктивного та суб'єктивного характеру, а також питання маніпулювання свідомістю, можливості та технології впливу на неї. Авторка дійшла парадоксального висновку, що за наявності в Україні факторів, які зазвичай спонукають громадян до масової участі в акціях громадського протесту (зокрема, високий рівень незадоволення населення умовами життя; посилення недовіри до офіційних структур влади й політичних лідерів тощо), реальна готовність до особистої участі у соціальних конфліктах, акціях протесту не тільки не зростає, а й істотно зменшується. Характер взаємодії держави та масової свідомості значною мірою визначає стан суспільної стабільності й безпеки, впливає на засади і піднесення авторитетності й легітимності влади. У цьому контексті проаналізовано роль засобів масової інформації у формуванні ціннісних орієнтацій, нової ціннісної системи.

У дисертаційному дослідженні О. Клименко «Трансформація політичної культури перехідних суспільств» [64] вивчено відтворення політичної культури в контексті її впливів на демократизацію суспільних відносин. На основі аналізу і синтезу політичної реальності країн латиноамериканського континенту проаналізовано специфіку адаптивності і взаємозалежності політичної культури на тлі політичного процесу перехідного типу сучасної України.

Грунтовним дослідженням теоретико-методологічних засад національної політичної культури стала монографія О. Рудакевича [65]. Автор зосередився на розкритті специфіки нації як суб'єкта й об'єкта політичної культури, обґрунтуванні сутності й змісту імперативів, функцій та інфраструктури національної політичної культури. Наведено характеристику просторово-часового континууму досліджуваного феномену, проаналізовано зміст соціетальних елементів національної політичної культури й особливості їхнього функціонування в сучасному українському суспільстві. Автор запропонував і обґрунтував методіку формування «матриці» національної політичної культури для узагальнення її сутнісних особливостей.

Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації досліджувалися і в роботі О. Морозової [66]. У дисертації здійснено комплексний політологічний аналіз політичної культури й окремо розглянуто її молодіжний аспект. Розкрито зміст явища політичної культури, визначено і проаналізовано роль її складників, зокрема політичної свідомості та політичної поведінки. Визначено особливості політичної культури молоді й основні фактори її формування. Головна увага була зосереджена на дослідженні процесів політичної соціалізації молодого покоління в Україні та інших країнах.

Проаналізовані теоретичні засади вивчення основних характеристик молоді як соціальної категорії та носія специфічного типу політичної культури, що, з одного боку, дало змогу визначити її окремою соціальною групою, а з іншого — детермінувати її політичну культуру.

Окреме місце відведено аналізу дискурсу глобалістів у питанні про політичну культуру. Виокремлено основні ознаки явища глобалізації та засоби її поширення, структуровано підходи до вивчення глобалізації в когнітивному й емоційному аспектах. Визначено загальні характеристики і способи виникнення, основні шляхи й засоби формування глобалізованої («цільової») політичної культури. Досліджено особливості формування «цільової політичної культури» української молоді на сучасному етапі.

Питання поведінкових проявів масової політичної свідомості, зокрема у формі електоральної участі, були розглянуті у дисертації І. Жданова. Автор, зокрема, встановив, що активність участі населення в масових політичних кампаніях та акціях зростала у прямій залежності від поєднання політичних і морально-етичних вимог з вимогами соціально-економічного характеру [67].

Усупереч твердженням критиків глобалізації про те, що цей процес веде до втрати ідентичності та створення уніфікованого світу, автор доводить: на планеті, де проживає 6 мільярдів людей, повна уніфікація неможлива. На думку автора, важливішим є те, що формування «цільової» політичної культури та зниження культурних розбіжностей може стати мірилом прогресу цивілізації та відчутним кроком до зміцнення міжнародних зв'язків і взаєморозуміння.

Окремий напрям досліджень політичної поведінки склали наукові праці, пов'язані із процесами політичної соціалізації української молоді й формування її політичної поведінки в умовах трансформації суспільства [68–72] тощо.

Вивчаючи міжнародний та український досвід політичної соціалізації молоді в умовах суспільних трансформацій, Н. Юрій проаналізував західні й вітчизняні концепції, які пояснюють це явище. Вчений розглянув роль політичної соціалізації у процесі становлення незалежної української держави, формування політичної системи. За результатами дослідження автором визначено статус молоді в політичному просторі українського суспільства, її роль як об'єкта та суб'єкта політичного впливу, встановлено пріоритетні напрями діяльності молоді в громадських об'єднаннях і політичних партіях, запропоновано шляхи розвитку молодіжної політики в Україні [69].

Н. Шеременко, досліджуючи вплив засобів масової комунікації на політичну соціалізацію особистості в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні [68], розглядає політичну соціалізацію як чинник формування політичної культури. У дослідженні висвітлено особливості політичної соціалізації за умов становлення інформаційного суспільства, до яких, на думку авторки, належать використання інформаційно-комунікативних технологій, що забезпечують доступ до великих масивів політичної інформації, можливість безпосередньої участі в державотворчих процесах. Дослідниця розкрила специфіку формування політичної свідомості особистості засобами масової комунікації. Визначила, що вплив засобів масової комунікації на політичну соціалізацію

особистості залежить від низки факторів космічного, біологічного та соціально-психічного характеру. Проаналізувала місце та роль вітчизняних засобів масової комунікації у процесі політичної соціалізації в Україні.

Зосереджуючи свою увагу на процесах політичної соціалізації особистості в період демократизації українського суспільства, Н. Гедікова проаналізувала особливості впливу політичних і неполітичних факторів на процес соціалізації громадян, формування критерію (на переконання автора, найбільш значущого в сучасному українському суспільстві) політичної відповідальності. Виявлено основні труднощі сучасного етапу входження особистості в політичні відносини, висловлено рекомендації щодо їх подолання [70].

Досліджуючи особливості процесу політичної соціалізації за умов демократизації сучасного суспільства, Н. Ісхакова [71] дійшла висновку про зумовленість цього процесу, передусім, розвитком системи наявних суспільно-політичних відносин та інститутів, функціонуванням політичної системи суспільства, де політичний режим є провідним фактором.

У результаті наукової розвідки з'ясовано характерні риси цього процесу за демократичного та недемократичного режимів. На підставі дослідження процесів демократизації поставторитарних і посткомуністичних країн встановлено загальні особливості політичної соціалізації та проведено їх порівняльний аналіз. Визначено основні суперечності політичної соціалізації за умов демократичної трансформації сучасного українського суспільства. Проаналізовано вплив домінуючих інституціональних і соціальних факторів на характер залученості українського населення до політичного процесу. Також з'ясовано основні тенденції в розвитку соціально-політичних відносин, запропоновано рекомендації щодо напрямів гармонізації процесу політичної соціалізації в українському суспільстві.

Визначивши метою свого дослідження створення цілісної концепції конфліктно-консенсусного суспільно-політичного розвитку, встановлення й обґрунтування нерозривності й взаємозалежності конфліктної та консенсусної парадигм і виявлення пов'язаних із консенсусом способів гармонізації суспільно-політичного життя, напрямів забезпечення функціонування в Україні консенсусної моделі демократії та відповідних консенсусним принципам політичних технологій, О. Москаленко [73] виокремила основні фактори сталого, консенсусного розвитку суспільства, а саме: етичність міжособистісних зв'язків, гуманність відносин «влада — соціум»; поєднання раціоналізації та етико-моральної мотивації суспільно-політичних відносин; сакралізація як реакція на дегуманізацію політичної практики й поступова прагматизація конфліктно-консенсусних відносин; легітимація, унормування, бюрократизація суспільних зв'язків. Із прагнення до сталості суспільного й індивідуального існування, нормативності постає ідея базового консенсусу. Поєднання базового консенсусу і конфлікту, за висновками авторки, надає суспільству сталості й гнучкості, що є передумовою стабільного розвитку.

Загалом дослідженню проблем політичної поведінки в контексті гуманізації суспільно-політичних відносин, їх толерування в українському суспільстві,

а також ціннісних аспектів осмислення та практичної реалізації політики при-
свячено низку наукових розвідок [74–79].

Зокрема, О. Поволокіна [80] дослідила проблему досягнення консенсусу в сучасному українському суспільстві, вивчила роль засобів масової інформації у розв'язанні цієї проблеми. Сучасна демократія, зазначає авторка, передбачає політичний плюралізм, який натомість потребує певного нормативно-правового регулювання. Авторська увага спрямована на виявлення факторів досягнення суспільної згоди, з'ясування сутності процесу її ідеологічної конвергенції. Підкреслюється, що консенсусний потенціал політичної комунікації за умов ідеологічного плюралізму залежить від ступеня структурованості медіасистеми. Доведено, що Україна має серйозні проблеми в аспекті досягнення консолідації, переважно пов'язані з особливостями становлення української державності та незавершеністю цього процесу.

У контексті досліджень політичної поведінки важливе місце належить науковим розвідкам з проблем політичної участі, виконаних зокрема науковцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України [81–85].

Комплексний політологічний аналіз вітчизняного досвіду політичної участі громадян в умовах демократичного транзиту здійснив український політолог В. Бортніков [86]. За результатами цього дослідження автор з'ясував сукупність структурно-функціональних і соціокультурних чинників, що визначають динаміку та форми демократичної політичної участі в Україні періоду посткомуністичної трансформації. Охарактеризовано політичну участь як різновид соціальної дії за методологією М. Вебера. Запропоновано авторське бачення теоретичного та методологічного значення класичних і сучасних концепцій демократії, демократизації та електоральної участі для з'ясування сутнісних характеристик політичної участі українських громадян в умовах демократичного транзиту.

Попри чималу увагу науковців до проблем політичної культури і політичної дії, вітчизняна політологія лише починає досліджувати явище політичної поведінки. Актуальними для вивчення є як сам напрям у цілому, так і окремі його аспекти. Як уже зазначалося, про політичну поведінку здебільшого побіжно йдеться в загальному річищі тематики політичної культури, політичного процесу, конфлікту, політичних технологій, політичного менеджменту тощо. У цьому сенсі теоретично та методологічно обґрунтованим стала дисертація В. Северинюка «Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми», захищена у 2010 р. у спеціалізованій вченій раді при Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова [87]. Автор здійснив спеціальний аналіз якісного стану висвітлення поведінкової тематики в українській та російській політології, підтвердив гіпотезу про те, що поняття «політична поведінка» володіє більшими методологічними можливостями порівняно з іншими, спорідненими з ним, такими поняттями, як: «діяльність», «участь», «активність», «функціонування», «абсентеїзм» тощо. Не заперечуючи специфіки та змістовності цих понять, дослідник дійшов висновку про

правомірність визнання за категорією «політична поведінка» ролі інтеграційного, родового поняття для усіх зазначених вище.

У результаті дослідження введено в науковий обіг і пояснено термін «структура політичної поведінки», що є методологічно необхідним під час дослідження та оцінювання реальних політичних процесів. Термін містить такі основні елементи: суб'єкт; детермінанти; форми (способи) реагування; типи (характер) поведінкової взаємодії; наслідки політичної поведінки. Нововведенням є також термін «функціональні рівні політичної поведінки», що охоплює такі поняття, як «політична діяльність», «політична участь» і «політичне відчуження (абсентеїзм)».

Крім того, акцентовано увагу на тому, що політична поведінка часто виявляється як реальність, що існує в символічному полі політики. Таке становище, на думку автора, є результатом одночасної взаємодії основних і значної кількості так званих «проміжних статусів», носіями яких виступають політичні суб'єкти, особливо політичні еліти, партійні блоки та коаліції. Впливи різних статусів бувають відкритими й прихованими, можуть збігатися або заперечувати один одного.

На основі аналізу соціологічного, психологічного та політологічного підходів автор зробив висновок про необхідність розрізнення в теоретико-методологічному дискурсі (коли йдеться про поведінку політичних суб'єктів) понять «маса» і «натовп». Перший із них при визначенні типів політичної поведінки запропоновано вважати нейтральним (несамостійним), оскільки масовість вказує не на тип, а на вид поведінки. Дослідження методологічних і теоретичних аспектів явища політичної поведінки поєднано у спільному контексті з практичними питаннями політичної влади, лідерства, демократії, диктатури. Їх розглянуто крізь призму людської психології, моралі, волі, механізмів деіндивідуалізації, політичного конформізму й нонконформізму, прагнення до свободи, ненасильства та гуманізації суспільно-політичних відносин.

У роботі розвинуто положення, що важливими складниками політичних подій та процесів нерідко стають внутрішні, психологічні чинники поведінки людини: вони формують передумови певних типів політичної поведінки, відіграють помітну роль у процесах легітимації влади, вибору політичного лідера та в характері взаємодії між лідером і його оточенням. Ціла низка політологічних понять: «свобода вибору», «груповий і персональний інтерес», «опозиційність», «коаліційність», «політична відповідальність», «партійна дисципліна», «автономна і мобілізована поведінка» тощо під час аналізу їх конкретного змісту також потребують врахування психологічних і морально-вольових чинників. Це дає можливість характеризувати процеси індивідуалізації та деіндивідуалізації політичної поведінки особи, актуалізує дослідження таких протилежних типів політичної поведінки, як конформний/нонконформний, конвенціональний/неконвенціональний, солідарний/протестний. У їх основі лежить міра спроможності індивіда до самостійної інтелектуальної діяльності, автономного вибору, ризикованої дії, усвідомлення цінностей політичної свободи, прагнення незалежності, наявності суспільно значущих переконань.

Сучасні динаміка й вектори суспільно-політичного розвитку потребують нових смислів. Особливість ситуації зумовлюється тим, що, з одного боку, суспільні науки покликані прогнозувати ймовірні соціальні та політичні процеси, окреслюючи певні тенденції розвитку, визначаючи пріоритети та конкретизуючи небезпеки. З іншого боку, в умовах посилення ролі громадянського суспільства та сучасних можливостей засобів комунікації науковці дедалі більше впливають на визначення векторів суспільного розвитку, оскільки формують ціннісні настановлення громадськості та її уявлення про майбутнє. Нові смисли породжують нові практики, мотивують суспільну діяльність задля досягнення стратегічної мети. Реалізація цих смислів — суспільно легітимізована особлива форма державницької діяльності з об'єктивною оцінкою стану, осмислення можливостей і перспектив суспільного розвитку з урахуванням усієї сукупності внутрішніх і зовнішніх впливів та загроз, тенденцій цивілізаційного розвитку.

1. Постригань Г. Поведінка політична / Г. Постригань // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) [та ін.]. — К. : Парлам. вид-во, 2011. — С. 561.
2. Гелей С. Українська політологія : навч. посіб. / С. Гелей, Р. Пастушенко, С. Рутар. — Львів : Комерц. академія, 1995. — Ч. 1. — 180 с.
3. Гелей С. Українська політологія : навч. посіб. / С. Гелей, Р. Пастушенко, С. Рутар. — Львів : Комерц. академія, 1995. — Ч. 2. — 182 с.
4. Гасвський Б. Українська політологія. Концептуальні засади / Б. Гасвський. — К. : Либідь, 1994. — 144 с.
5. Політологія : курс лекцій / за ред. І. С. Дзюбка. — К. : Вища школа, 1993. — 412 с.
6. Пойченко А. М. Політика: теорія і технологія діяльності / А. М. Пойченко. — К. : Либідь, 1994. — 217 с.
7. Рябов С. Г. Основи теорії політики / С. Г. Рябов, М. В. Томенко. — К. : Тандем, 1996. — 192 с.
8. Основи політології: курс лекцій : навч. посіб. / за ред. М. І. Сазонова. — Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1993. — 487 с.
9. Лазоренко О. В. Теорія політології : навч. посіб. / О. В. Лазоренко, О. О. Лазоренко. — К. : Вища школа, 1996. — 179 с.
10. Українська політологія: витоки та еволюція : навч. посіб. / за ред. Ф. М. Кирилока. — К. : Ватра, 1995. — 328 с.
11. Політологія : підручник / за ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, І. С. Дзюбка. — К. : Знання, 1997. — 367 с.
12. Потульницький В. А. Теорія української політології : курс лекцій / В. А. Потульницький. — К. : Либідь, 1993. — 191 с.
13. Політологія : навч. посіб. / за ред. М. М. Гошовського, І. Т. Кучерявого. — К. : [б. в.], 1995. — 274 с.
14. Бабкіна О. В. Неоконсервативные политические теории Запада: сущность, проблемы, тенденции развития : дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.03 / О. В. Бабкіна. — К., 1992. — 366 с.
15. Шурко О. Б. Взаємозв'язок політичної діяльності та політичної культури : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / О. Б. Шурко. — Л., 1996. — 183 с.
16. Мигаль С. М. Популізм в політичній життєвій громади : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / С. М. Мигаль. — Ровно, 1994. — 153 с.
17. Старецька Л. І. Плюралізм у політичній системі перехідного періоду : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Л. І. Старецька. — Л., 1995. — 176 л.
18. Варзар І. М. Політична етнологія як наука: теоретико-методологічні і наукознавчо-практико-етнологічні аспекти : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 / І. М. Варзар. — К., 1995. — 369 с.

19. Смолянюк В. Ф. Проблема гуманізації міжособистісних і міжгрупових стосунків у Збройних силах сучасної України: політологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / В. Ф. Смолянюк. — К., 1995. — 20 с.
20. Князева О. В. Електоральна поведінка як соціокультурне явище : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 / О. В. Князева. — Харків, 1996. — 24 с.
21. Некрасова О. В. Участь робітничої молоді в процесах самоврядування в Україні (досвід та уроки 80-х років) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Некрасова. — К., 1993. — 186 с.
22. Кривоцюк П. С. Формирование гражданственности личности : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.03 / П. С. Кривоцюк. — Одеса, 1993. — 169 с.
23. Семенченко Ф. Г. Гуманізація менталітету підростаючого покоління як суспільно-політична проблема : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Ф. Г. Семенченко. — Одеса, 1993. — 16 с.
24. Мірошниченко Г. О. Соціальна справедливість як об'єкт політологічного дослідження: (історико-теоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Г. О. Мірошниченко. — Одеса, 1993. — 15 с.
25. Болдирев О. В. Політичний світогляд українських громад другої пол. XIX ст. : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / О. В. Болдирев. — Одеса, 1995. — 173 с.
26. Выдрин Д. Очерки практической политологии / Д. Выдрин. — К., 1991. — 128 с.
27. Шаповал Ю. Людина і система: штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні / Ю. Шаповал. — К., 1994. — 270 с.
28. Українська ідея : іст. нарис / В. Ф. Солдатенко, В. П. Крижанівський, Ю. А. Левенець [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1995. — 131 с.
29. Бебик В. Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі / В. Бебик. — К., 1993.
30. Богомолов Б. А. Як перемогти на виборах : наук.-метод. зб. : [у 2 ч.] / Б. А. Богомолов, А. М. Пойченко. — К. : Укр. НДІ проблем молоді, 1993. — Ч. 1. — 1993. — 40 с.; Ч. 2. — 1993. — 48 с.
31. Социальный облик молодежи (на материалах Украинской ССР) / отв. ред. А. И. Вишняк, Н. Н. Чурилов. — К. : Наук. думка, 1990. — 216 с.
32. Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : Ін-т соціол. НАН України, 2012. — 660 с.
33. Верховна Рада України. Закон України від 24.09.1997 № 541/97-ВР. Закон України «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/541/97-%D0%B2%D1%80>.
34. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / А. О. Астаф'єв [та ін.] ; ред. В. С. Крисаченко. — К. : НІСД, 2003. — 631 с.
35. Донченко О. Архетипи психоповедінки і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.
36. Ханстантинов В. О. Політичний вимір толерантності: ідеї та проблеми : монографія / В. О. Ханстантинов. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2011. — 333 с.
37. Остапенко М. А. Політичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги / М. А. Остапенко. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. — 349 с.
38. Проскуріна О. О. Політична культура та політична поведінка соціальних суб'єктів з огляду політичного процесу в Україні / О. О. Проскуріна // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. — 2002. — Вип. 16. — С. 495–499.
39. Вільчинська І. Ю. Деякі аспекти управління мотивацією у політичному менеджменті / І. Ю. Вільчинська // Вісник Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. — 2008. — № 4. — С. 126–130.
40. Северинюк В. М. Масова політична поведінка і поведінка «маси»: поняття і сутність / В. М. Северинюк // Вісник. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. — 2008. — № 1. — С. 127–133.
41. Северинюк В. М. Політична участь як вияв політичної поведінки / В. М. Северинюк // Нова парадигма : журн. наук. пр. — 2006. — Вип. 55. — С. 140–152.

42. Северинюк В. М. Політична діяльність і політична поведінка (співвідношення понять) / В. М. Северинюк // Вісник Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. — 2006. — № 2. — С. 122–128.
43. Северинюк В. М. Детермінація політичної поведінки як теоретична проблема / В. М. Северинюк // Нова парадигма : журн. наук. пр. — 2006. — Вип. 58. — С. 120–132.
44. Ганжуров Ю. Парламентське лобювання в контексті політичної комунікації / Ю. Ганжуров // Політ. менеджмент. — 2005. — № 4. — С. 50–62.
45. Ганжуров Ю. Політична реклама як комунікативна складова формування парламентської еліти / Ю. Ганжуров // Політ. менеджмент. — 2006. — Спец. вип. — С. 191–205.
46. Нальотов А. А. Виборчі технології як чинник впливу на електоральну культуру й поведінку та їхня роль у трансформації політичної системи / А. А. Нальотов // Віче. — 2007. — № 16. — С. 21–24.
47. Бабієва А. Політичне насилля: теоретичний аспект / А. Бабієва // Політ. менеджмент. — 2005. — № 5. — С. 161–168.
48. Віннічук Н. Типологія політичної опозиції / Н. Віннічук // Політ. менеджмент. — 2007. — № 3. — С. 51–59.
49. Дергачов О. Політичне лідерство і моделювання національного розвитку / О. Дергачов // Політ. менеджмент. — 2006. — Спец. вип. — С. 30–41.
50. Дмитрук Д. Соціокультурна детермінація політичної дії / Д. Дмитрук // Політ. менеджмент. — 2004. — № 2. — С. 153–161.
51. Зубро Т. Інтерпретаційний підхід в концепціях політичної культури / Т. Зубро // Політ. менеджмент. — 2007. — № 2. — С. 100–105.
52. Кривошеїн В. Ризик як атрибут політики / В. Кривошеїн // Політ. менеджмент. — 2004. — № 6. — С. 38–47.
53. Михальченко М. Пошук лідерів: чесних, талановитих, справедливих... / М. Михальченко // Політ. менеджмент. — 2006. — Спец. вип. — С. 15–29.
54. Нагорна Л. Екологія політики: метафорична модель чи операційне поняття? / Л. Нагорна // Політ. менеджмент. — 2006. — № 1. — С. 3–10.
55. Скнар О. Соціально-психологічні моделі поведінки політичних лідерів / О. Скнар // Соціальна психол. — 2004. — № 3. — С. 39–46.
56. Бурдяк В. І. Політична культура, ідеологія, психологія : навч. посіб. / В. І. Бурдяк, Н. Ю. Ротар. — Чернівці : Рута, 2000. — 104 с.
57. Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності : навч. посіб. / М. Ф. Головатий. — К. : МАУП, 2002. — 176 с.
58. Остапенко М. А. Політична культура суспільства : навч. посіб. / М. А. Остапенко. — К. : МАУП, 2008. — 96 с.
59. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні : метод. посіб. / І. Жадан [та ін.] ; відп. ред. С. Рябов. — К. : Тандем, 2004. — 79 с.
60. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
61. Ясинська В. С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / В. С. Ясинська. — К., 2004. — 186 с.
62. Карнаух А. А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / А. А. Карнаух. — К., 2006. — 19 с.
63. Левченко Л. О. Тенденції розвитку масової політичної свідомості в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Л. О. Левченко. — К., 2002. — 16 с.
64. Клименко О. А. Трансформація політичної культури перехідних суспільств : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / О. А. Клименко. — К., 1999. — 179 с.
65. Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід : монографія / О. М. Рудакевич. — Тернопіль, 2010. — 451 с.

66. Морозова О. О. Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / О. О. Морозова. — К., 2006. — 186 с.
67. Жданов І. О. Активістська орієнтованість масової політичної свідомості в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / І. О. Жданов. — К., 2009. — 18 с.
68. Шеременко Н. М. Вплив засобів масової комунікації на політичну соціалізацію особистості в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Н. М. Шеременко. — К., 2010. — 20 с.
69. Юрій Н. М. Політична соціалізація молоді в умовах трансформації суспільства: аналіз міжнародного і українського досвіду : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Н. М. Юрій. — О., 2002. — 16 с.
70. Гедікова Н. П. Політична соціалізація особистості в період демократизації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Н. П. Гедікова. — О., 1999. — 19 с.
71. Ісхакова Н. Г. Політична соціалізація як складова демократизації сучасного суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Н. Г. Ісхакова. — К., 2006. — 19 с.
72. Пробийголова Н. В. Тенденції процесу політичної соціалізації молоді в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Н. В. Пробийголова. — Дніпропетровськ, 2006. — 18 с.
73. Москаленко О. М. Конфліктно-консенсусна парадигма регулювання суспільно-політичних відносин : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / О. М. Москаленко. — К., 2000. — 166 с.
74. Логвинчук В. В. Толерантність як ціннісна детермінанта політичної культури : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / В. В. Логвинчук. — К., 2007. — 211 с.
75. Соколов М. Ю. Проблема толерантності в інформаційному просторі : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / М. Ю. Соколов. — К., 2007. — 200 с.
76. Колтунов О. Ю. Політична коректність: концептуальні основи та технологічні прийоми : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / О. Ю. Колтунов. — К., 2005. — 171 с.
77. Семененко М. І. Гуманізація політичної діяльності в концепції ненасильства : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / М. І. Семененко. — К., 2001. — 205 с.
78. Торяник В. М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / В. М. Торяник. — Дніпропетровськ, 2006. — 17 с.
79. Сліпець П. П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / П. П. Сліпець. — К., 2009. — 18 с.
80. Поволокіна О. М. Політичний консенсус як чинник консолідації українського суспільства (на матеріалах пресових політичних видань) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / О. М. Поволокіна. — К., 2011. — 20 с.
81. Зеленько Г. І. «Політична матриця» громадянського суспільства на прикладі України та країн Вишеградської групи : монографія / Г. І. Зеленько. — К. : Знання України, 2007. — 336 с.
82. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / редкол.: Ф. М. Рудич (голова) [та ін.]. — К. : Парлам. вид-во, 1998. — 352 с.
83. Брехаря С. Г. Мотиваційні моделі владного процесу / С. Г. Брехаря // Наукові записки ІПіЕНД НАН України. — 2001. — Вип. 16. — С. 322–355.
84. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці : аналіт. доп. / за ред. О. М. Майбороди. — К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. — 376 с.
85. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / авт. кол.: М. І. Михальченко (керівник) [та ін.]. — К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. — 336 с.
86. Бортніков В. І. Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / В. І. Бортніков. — К., 2008. — 35 с.
87. Северинюк В. М. Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01 / В. М. Северинюк. — К., 2010. — 410 с.